

УДК [930.2:050-055.2:316.663-055.2-021.23](47+57)“195/198”
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2023.24.4002>**ОБРАЗ ЖІНКИ-ТРУДІВНИЦІ НА СТОРІНКАХ РАДЯНСЬКОЇ
ЖІНОЧОЇ ПЕРІОДИКИ (1950-ті–1980-ті роки)**

Ірина ОМЕЛЮХ

Львівський національний університет імені Івана Франка
катедра історії Центральної та Східної Європи
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: ir98omeliukh@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-7666-9030

Розглянуто роль масової радянської жіночої періодики у формуванні уявлень про професійну зайнятість жінок у СРСР. Зазначено, що попри ідеологічну спрямованість, видання мали значний вплив на велику аудиторію жінок як в радянській державі, так і поза її межами. За матеріалами часописів реконструйовано ідеалізований образ жінки-трудівниці як символу жіночої емансипації та фактору мотивації й натхнення для читачок. Проаналізовано, як пропагований образ корелювався з реальним становищем жінок у суспільстві, – зокрема окреслено проблеми гендерної нерівності у професійній сфері, обмежень у доступі жінок до різних сфер професійної діяльності, керівних посад, факти дискримінації та маргіналізації жінок, творення й поширення гендерних стереотипів.

Ключові слова: жіночий образ, жіноча зайнятість, жіноча преса, професія, гендерна рівність.

Професійна реалізація, доступ до різних сфер діяльності, рівні з чоловіками права й можливості у сфері праці – чинники, які не лише визначають роль та місце жінок у суспільстві, але і є показником рівня розвитку суспільства загалом, його культури й ціннісних орієнтацій, виразником історичних, політичних, економічних і релігійних традицій держави або цілого регіону.

В останні десятиліття в українській історіографії спостерігається зростання зацікавленості гендерною проблематикою, в тому числі й у контексті вивчення радянського минулого. Публікації українських науковців розкривають різні аспекти соціального статусу, гендерних ролей в радянському суспільстві, а також проблеми конструювання та репрезентації жіночих образів в радянській пропаганді та культурі. Серед них варто виділити дослідження О. Стяжкіної¹, М. Смольницької², О. Лабур³, Л. М'якоход⁴, К. Єремєвої⁵, О. Донець⁶, М. Мамич⁷, О. Поди⁸.

¹ Олена Стяжкіна, “Гендерні виміри радянської повсякденності 1960 – середини 1980-х рр.,” *Краєзнавство* No. 3, (2010): 214–223.

² Мирослава Смольницька, “Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика,” в *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2011), вип. 16: 162–174.

³ Ольга Лабур, ““Нова жінка”: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років,” *Краєзнавство* No. 3, (2010): 205–213.

⁴ Лілія М'якоход, “Образ жінки періоду хрущовської “відлиги” на сторінках журналу “Радянська жінка,”” *Наука. Релігія. Суспільство* No. 2, (2011): 83–87.

Дослідження проблеми жіночої професійної активності 50-х–80-х років ХХ століття та її репрезентації у тогочасній жіночій пресі, втім, досі не було темою окремої наукової розвідки. Тож мета пропонованої статті – проаналізувати образ жінки-трудівниці в радянських жіночих періодичних виданнях 1950-х–1980-х років, з фокусом на розривах між трансльованими ідеалами та реальною ситуацією у ті роки.

Преса в СРСР завжди була чи не головним рупором партійної пропаганди. Централізовані та повністю підконтрольні державі, періодичні видання виражали її ідеологію, відігравали вагомий роль у формуванні суспільної думки, конструюванні та трансльованні різних ідеалів і стереотипів, у тому числі й щодо жінок. Жіноча періодика в СРСР – чи не найбільший концентрат таких стереотипів. Серед радянських жіночих видань найцікавішими в цьому сенсі видаються всесоюзні часописи “Работница” і “Советская женщина” – схожі за своїм жанровим наповненням щомісячні суспільно-політичні та публіцистично-художні журнали, які масовим накладом виходили у всіх республіках колишнього СРСР. В УРСР з 1946 року виходило також україномовне республіканське видання “Радянська жінка”⁵.

Вплив цих видань на жіночу аудиторію переоцінити складно. Вдалі маніпуляції фактами, статистичними даними, тенденційність, зміщення акцентів при викладі інформації, маніпулятивний емоційний стиль текстів та ілюстрацій зумовили неабиякий успіх цих часописів – до того ж не лише в радянській державі. Для прикладу, публікації журналу “Радянська жінка” справляли значне враження на жінок з усього світу: журнал з пропагандистською метою видавався за межами СРСР – англійською, німецькою, французькою, іспанською, угорською,

⁵ Катерина Єремєєва, “Відображення гендерної політики у радянській сміховій культурі (на прикладі сатиричних видань),” в *Гендерна політика очима української молоді: XII Регіональний науковий конкурс молодих вчених* (Харків, 2018): 15–28.

⁶ Олена Донець, “Гендерні аспекти візуалізації жінки в українському радянському плакаті 1940–1980-х рр. (на основі зібрання українського друкованого плаката ХХ ст. відділу образотворчих мистецтв Інституту книгознавства НБУВ),” *Рукописна та книжкова спадщина України* No. 21, (2017): 194–201.

⁷ Мирослава Мамич, “Гендерні стереотипи в журнальній періодиці для жінок (на матеріалі видання “Радянська жінка”/ “Жінка”),” *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* No. 32 (3), (2018): 77–80.

⁸ Олена Пода, “Героїня часу в журналі “Радянська жінка” 50-х рр. ХХ ст.: гендерні елементи в тематичному полі біографії,” *Держава та регіони. Серія “Гуманітарні науки”* No. 4, (2008): 88–95; Олена Пода, “Гендерні маркери в заголовках публікацій журналу “Радянська жінка” (друга половина 1940-х–1980-ті рр.),” в *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики* (Київ: Національна академія наук України, 2010), 449–466.

⁹ *Радянська жінка* No. 8, (1973): 1; Докладніше про журнал та його вплив на конструювання жіночих образів див.: Лілія М’якоход, “Образ жінки періоду хрущовської “відлиги” на сторінках журналу “Радянська жінка,” *Наука. Релігія. Суспільство* No. 2, (2011): 83–87; Олена Пода, “Героїня часу в журналі “Радянська жінка” 50-х рр. ХХ ст.: гендерні елементи в тематичному полі біографії,” *Держава та регіони. Серія “Гуманітарні науки”* No. 4, (2008): 88–95.

китайською, корейською, японською та хінді мовами¹⁰. У середині 1950-х років американська журналістка Гертруда Гелбін згадувала: “В газетному кіоску залишився один журнал англійською мовою: це був жовтневий номер “Радянської жінки”, я придбала його, хоча надворі був грудень... Коли я прочитала весь журнал до останньої обкладинки, я подумала: “Які ж вони щасливі, ці радянські жінки!””¹¹. Схожими враженнями ділилися читачки з Канади, Швейцарії, Франції, Австрії та багатьох інших країн¹².

Попри відчутну ідеологічну спрямованість, ці видання користувалися надзвичайною популярністю в середовищі радянських жінок і з інших причин. Для них вони були доступним інформативним і пізнавальним джерелом (номери журналів включали не лише інформацію про з'їзди партії, постанови ЦК, але також новини культури, спорту, моди, уривки з художніх текстів), мали практичну цінність (містили медичні, педагогічні, психологічні поради, юридичні нотатки, кулінарні рецепти, викрійки одягу тощо).

Популярність цих видань зумовлена ще одним, не менш важливим фактором: вони виступали певним каналом комунікації між жінками, інструментом їхньої соціалізації. Причому не лише символічної, а й цілком реальної – через масові організаційні зусилля, що об'єднували тисячі жінок у розв'язанні важливих для них питань, як-от будівництво дитячих садків і ясел, інспектування кооперативів тощо¹³. Журнали також виступали своєрідним інструментом артикуляції власних інтересів: у редакції журналів надходили різноманітні листи читачок із питаннями або проханнями, окремі з них торкалися важливих соціальних проблем і нерідко започатковували цілі дискусії в межах читацьких аудиторій.

Автори журнальних статей завжди наголошували, що в СРСР немає жодної сфери діяльності, в якій би не працювала радянська жінка: “Вона (*радянська жінка – І. О.*) досягла досконалості у всьому... Вона працює пліч-о-пліч з чоловіком, на рівних з ним правах... може займати високі адміністративні пости й може, озброївшись лопатою і киркою, допомагати будувати дороги”¹⁴. Відзначалося також, що в СРСР діяв принцип рівної оплати за рівну працю і що при прийнятті жінок на роботу виключалася будь-яка дискримінація за мотивами статі, віку, заміжжя чи материнства. Праця мала стати для жінки головним інструментом досягнення гендерної рівності: “Право жінки на працю є однією з найважливіших умов справжнього звільнення жінки й справжньої рівності її з чоловіком”¹⁵.

¹⁰ *Работница* No. 4, (1968): 1; *Советская женщина* No. 6, (1963): 1.

¹¹ Гертруда Гелбін, “Разве это друг?,” *Советская женщина* No. 3, (1955): 37.

¹² Нэнси Макдональд, “Это запомнится на всю жизнь,” *Советская женщина* No. 12, (1977): 7; Клод Шюи, “Завеса высоких слов,” *Советская женщина* No. 8, (1970): 27; “Наш, радянський спосіб життя. Очима гостей,” *Радянська жінка* No. 11, (1973): 20; “Не подобається – звільняють” *Радянська жінка* No. 3, (1986): 12.

¹³ Natalia Tolstikova, “Rabotnitsa: The Paradoxical Success of a Soviet Women’s Magazine,” *Journalism History* No. 30: 3, (2004): 138.

¹⁴ Элен Уотерхаус, “Удивительный человек,” *Советская женщина* No. 9, (1956): 32.

¹⁵ “Женщина. Труд. Общество,” *Советская женщина* No. 5, (1969): 2.

Щоб продемонструвати рівність жінок з чоловіками, радянська пропаганда особливо часто експлуатувала образ жінки-робітниці, зайнятої у тих сферах, які традиційно вважалися чоловічими¹⁶. Видається, що образ жінки, яка займається важкою фізичною працею, часто оромантизовувався радянською пропагандою. Скажімо, у пресі, в тому числі на перших шпальтах жіночих журналів, часто з'являлися фотографії жінок-робітниць на виробництві – у робочій формі з інструментами в руках: машиністки, зварювальниці, токарки, мулярки. Публікувалися і художні малюнки, ілюстрації до текстів на “виробничу тематику”, поетичні твори, що героїзували образ жінки-робітниці, особливо – робітниці, зайнятої у важкій промисловості: “Ми, що мости будуємо стрункі, // Міста, де людям жити по-новому, // Ми – з шахт, і фабрик, і портів жінки, // Палкі бійці на фронті трудовому...”¹⁷. Розміщені в журналах історії про зайнятість жінок на виробництві нерідко обростають епітетами, що вказують на певне отожднення робітниць з їхньою професією: “рідна фабрика”, “рідний цех”¹⁸.

Лейтмотивом усіх таких публікацій є ідея того, що досягнення рівності у сфері праці, під яким здебільшого розумілося лише певне “стирання рамок” між суто “жіночими” і “чоловічими” професіями, стало можливим лише в радянській державі, завдяки радянській владі. В одному з номерів журналу “Радянська жінка” 1955 року привертає увагу вірш поета Миколи Негоди під назвою “Жіноче щастя”. У восьми з десяти чотиривіршів твору автор змальовує образ української жінки в минулому, яка постає нещасливою людиною, котра чекає “судженого-милого”, народжує дітей “не на втіху – на горе, // Не на радість – на сльози”, “марнує молодість” в “злої свекрухи”, “губить здоров'я на панськiм лану” тощо. Лише у розв'язці (два останні чотиривірші) змінюється вся тональність твору, бо жінка – досягла щастя, яке “зацвіло” “у зорях жовтневих”, “розкрилось в думках Іллічевих”, “мудрим Партії словом лягло на папір”. У передостанній строфі, вочевидь, відображена головна ідея – заклик до жінок: “Ти бери його (щастя – І. О.) в чесні, натружені руки, // Врожаї піднімай і худобу рости”¹⁹.

Жінки-робітниці були головними героїнями більшості розповідей, якими рясніла жіноча періодика, особливо у роки “відлиги”. Переважно це були розповіді про особливо активних робітниць – “ударниць” праці – на кшталт “Краща шліфувальниця”, “Краща зварювальниця”. Героїні цих текстів завжди постають у винятково позитивному світлі – як працелюбні, старанні, добросовісні люди, які роблять “велику справу” для всієї країни: “Так, наша радянська жінка працює

¹⁶ Докладніше див.: Мирослава Смольницька, “Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика,” в *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2011), вип. 16: 162–174; Ольга Лабур, ““Нова жінка”: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років,” *Краєзнавство* No. 3, (2010): 205–213.

¹⁷ Божена Регалова, “Захисники миру,” *Радянська жінка* No. 2, (1955): 5.

¹⁸ Л. Позднякова, “Висока нагорода,” *Радянська жінка* No. 4, (1955): 6.

¹⁹ Микола Негода, “Жіноче щастя,” *Радянська жінка* No. 3, (1955): 23.

самовіддано, із запалом, з творчою думкою! Чому? Тому що вона знає: її праця – це праця на благо всього народу, на благо своєї рідної держави...”; “чесно, самовіддано працює для свого народу, для держави депутат Верховної Ради УРСР, майстер четвертої взуттєвої фабрики Марія Федорівна Ярмоленко...”²⁰.

Очевидно, що такі розповіді у популярних жіночих журналах публікувалися для мотивування й інспірування жінок до більшої продуктивності на виробництві, а також для демонстрування їм ідеї того, що будь-які досягнення є абсолютно реальними для кожної жінки, яка проявляє наполегливість у праці. Можливо, саме тому такі тексти створювалися переважно в жанрі “історій успіху”. “Марія – молода неграмотна робітниця”, “дівчиною-підлітком Надія боязко переступила поріг заводської прохідної”, “дівчина закінчила сім класів”, “закінчивши середню школу, дівчина працює на селекційній станції”, – такими прикладами нерідко супроводжувалися розповіді про жінок, які згодом досягли значних висот на виробництві. Наголошувалося, що усі вони пройшли нелегкий шлях становлення у професійній сфері, і лише “сумлінне ставлення до праці, високі виробничі показники” дозволили їм досягти успіхів²¹.

Подібні історії нерідко розповідали про себе і самі жінки в публікаціях, розміщених у журналах у формі різного роду листів, анкет та інтерв’ю. “З дитинства, зі шкільної лави, я мріяла бути водієм...”; “хто не бував на будівництві, тому не зрозуміти, яка чудова наша професія...”, – читаємо в таких розповідях. Помітним є і високий рівень мотивації, відданості робітниць своїй професії: “...я поверталася з однією думкою – трудитись ще краще, ще більше допомагати молодим робітницям”, “всі наші думки спрямовані на те, щоб день у день, місяць у місяць працювати все краще, давати рідній країні все більше понадпланової сталі...”²².

Водночас для цих розповідей характерним є деяке перебільшення жінками своєї ролі у виробництві: помітно, що авторки часто сприймали свою роботу як важливу частину великої колективної справи, як вагомий внесок у будівництво соціалізму, відчужаючи при цьому відповідальність за загальний успіх, а не лише власний. “Я на завод іду цілком свідомо. Подумай тільки, я ж буду своїми руками виготовляти справжні, потрібні речі! Створювати!”, “треба! Ось що зобов’язує нас усіх прискорити кроки. Треба більше красивих тканин народові”, “адже у нас спільна турбота – збільшити випуск тканин, необхідних для населення,

²⁰ В. Закопайло, “Краща шліфувальниця” *Радянська жінка* No. 2, (1955): 5; А. Абрамова, “Вперед к коммунизму,” *Работница* No. 2, (1953): 2; Л. Позднякова, “Депутат Марія Ярмоленко,” *Радянська жінка* No. 2, (1955): 4.

²¹ Л. Позднякова, “Висока нагорода,” *Радянська жінка* No. 4, (1955): 6; О. Березкін, “Винахід,” *Радянська жінка* No. 6, (1955): 11; Л. Позднякова, “Депутат Марія Ярмоленко,” *Радянська жінка* No. 2, (1955): 4; “Директор заводу,” *Радянська жінка* No. 3, (1955): 19; В. Закопайло, “Краща шліфувальниця,” *Радянська жінка* No. 2 (1955): 5.

²² “Какая ты, современная девушка?,” *Работница* No. 10, (1967): 2; Валентина Гаганова, “Пусть рядом с нами не будет отстающих!,” *Работница* No. 8, (1959): 1; Валентина Сидоренко, “Книга про жінок-трудівниць України,” *Радянська жінка* No. 7, (1955): 25.

достроково виконати семирічку!”; “для нашого мирного будівництва, для великих будов нашої п’ятирічки, виконувати грандіозні плани, намічені директивами...”, – відзначали героїні публікацій²³.

Очевидно, мотиви створення такого образу ґрунтувалися скоріше на завищених економічних амбіціях радянської влади, ніж на її прагненнях досягти фактичної рівності жінок з чоловіками. І зрештою, дійсно вдалося мобілізувати значну кількість жінок у виробництво. Якщо, скажімо, у 1928 році жінок у загальній кількості робітників і службовців СРСР було 28%, то вже до 1966-го року – 50%, а з 1970-х років цей показник зріс до 51%²⁴.

Однак зрівняння показників жіночої та чоловічої зайнятості ще не означало досягнення реальної рівності у професійній сфері, яку так активно пропагували радянські ЗМІ й що декларувала радянська Конституція або, наприклад, ратифікована Радянським Союзом Конвенція ООН про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року. Остання, як іронічно (але цілком справедливо) відзначають дослідники, не стала чимось більшим, ніж “елегантним доповненням до гуманітарного іміджу” держави²⁵.

У професійній царині й надалі продовжувала існувати дискримінація жінок: практично у всіх сферах діяльності жінки майже не мали впливу на прийняття рішень і відчували куди більше труднощів у своїй роботі та кар’єрі порівняно з чоловіками²⁶. За радянською статистикою, станом на 1959 рік у народному господарстві у сферах фізичної праці (промисловість, будівництво, транспорт, зв’язок тощо) жінки становили майже половину всіх працівників – 46,5%. Значна частка з них працювала в різних галузях важкої промисловості. Суттєвим було представництво жінок і в легкій промисловості – в окремих її галузях вони становили абсолютну більшість. Однак при цьому частка жінок, які займали керівні посади на цих підприємствах, була незначною – 12%²⁷.

Залучення жінок до галузей важкої промисловості посприяло не досягненню фактичної рівності, а, навпаки, призвело до їхньої маргіналізації у сфері фізичної праці. Майже повсюдно жінок було витіснено з висококваліфікованих професій²⁸.

²³ Н. Никитина, “В рабочем строю,” *Работница* No. 12, (1954): 13; Г. Лимонов, “Найголовніше,” *Радянська жінка* No. 12, (1955): 10; Валентина Гаганова, “Пусть рядом с нами не будет отстающих!,” *Работница* No. 8, (1959): 1; Валентина Сидоренко, “Книга про жінок-трудівниць України,” *Радянська жінка* No. 7, (1955): 25.

²⁴ *Вестник статистики: орган ЦСУ СССР* No. 1, (1970), 89; *Женщины в СССР 1987. Статистические материалы*, упоряд. Р. Дмитриева. (Москва: Финансы и статистика, 1987), 7.

²⁵ Olga Voronina, “The Mythology of Women’s Emancipation in the USSR as the Foundation for a Policy of Discrimination,” in *Women in Russia: A New Era in Russian Feminism*, ed. by Anastasia Posadskaya, (New-York: Verso, 1994), 38–39.

²⁶ *Ibid*, 38.

²⁷ *Женщины и дети в СССР. Статистический сборник*, ред. В. Демина, О. Макарова. (Москва: Госстатиздат, 1963), 84, 86, 89, 90.

²⁸ Donald Filtzer, “Women Workers in the Khrushchev Era,” in *Women in the Khrushchev Era*, ed. by Melanie Ilić, Susan E. Reid, Lynne Attwood, (London: Palgrave Macmillan, 2004), 32–34.

На виробництві жінки працювали переважно на низькооплачуваних посадах, здебільшого виконували “допоміжну”, тобто низькокваліфіковану важку рутинну, часто ручну, роботу – як сортувальниці, пакувальниці, вантажниці, комірниці тощо²⁹. У пресі подекуди траплялися публікації робітниць зі скаргами на важкі, антисанітарні умови на виробництві, недотримання норм охорони праці: “Ми і жалілися, і вимагали, і просили, але усе залишається без змін”; повільні процеси механізації, через які їм доводилося носити важкі ящики, дихати повітрям, насиченим гаром і димом унаслідок поганої вентиляції; недостатнє та непридатне обладнання в цехах, що суттєво впливало на ефективність праці: “Ми могли б трудитися й краще, і з меншою затратою сил, якби не причини, які від нас, робітниць, не залежать”³⁰.

Ті ж проблеми існували і в інших галузях промисловості – легкій, харчовій, фармацевтичній: “Тепер промисловість іде уперед, повсюди технічний прогрес. Вранці слухаєш радіо, читаєш газету – серце радіє. А приходиш на роботу до себе в ательє і бачиш усе те ж саме, що було і двадцять років тому”; “подумати тільки! На тютюнових фабриках сигарети укладаються у коробки автоматами, а у нас ампули – руками. У парфумерній промисловості духи, одеколон, пудру розфасовують по флаконах і коробках автомата, а ми сахарозу розсипаємо совками...”³¹.

З часом у радянському трудовому законодавстві були запроваджені зміни, що накладали деякі обмеження на працю жінок. Скажімо, починаючи з 1971 року, було заборонено використання жіночої праці на важких і небезпечних роботах зі шкідливими умовами праці, а також на підземних роботах, крім нефізичних чи робіт з санітарного і побутового обслуговування. Встановлювалися також обмеження на перенесення і пересування жінками важких предметів, використання жіночої праці в нічний час³². Кількома роками пізніше, у 1978 році, був прийнятий новий, розширений перелік виробництв, професій і робіт, на яких заборонялося працювати жінкам. Серед них була низка професій, пов’язаних із металообробкою; будівельні, монтажні, ремонтно-будівельні роботи, роботи в шахтах, будівництво метрополітенів, тунелів тощо³³.

²⁹ Donald Filtzer, “Women Workers in the Khrushchev Era,” in *Women in the Khrushchev Era*, ed. by Melanie Ilić, Susan E. Reid, Lynne Attwood, (London: Palgrave Macmillan, 2004), 32–34.

³⁰ “Работницы бьют тревогу,” *Работница* No. 8, (1961): 18; “Когда забывают об охране труда...,” *Работница* No. 8, (1960): 26; Н. Чижова, “Дело наше общее,” *Работница* No. 8, (1973): 6.

³¹ В. Попков, “Швейным ателье – новую технику,” *Работница* No. 7, (1959): 14; А. Присс, “Будни маленького завода,” *Работница* No. 3, (1957): 12.

³² Стаття 174. Роботи, на яких забороняється застосування праці жінок. *Кодекс законів про працю Української РСР* від 10.12.1971 р., https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0001?an=901613&ed=1991_03_20, доступ отримано 10 березня 2023; Стаття 175. Обмеження праці жінок на роботах у нічний час. *Кодекс законів про працю Української РСР* від 10.12.1971 р., https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0001?an=901613&ed=1991_03_20, доступ отримано 10 березня 2023.

³³ “Об утверждении списка производств, профессий и работ с тяжелыми и вредными условиями труда, на которых запрещается применение труда женщин”. Постановление Госкомтруда СССР

Такі обмеження мали засвідчувати турботу радянської влади про безпеку і здоров'я її громадян і запобігти можливим негативним впливам на здоров'я жінок, пов'язаним з такими роботами. Для прикладу, відповідаючи на питання громадянина Бельгії про те, чи не порушують подібні заборони принципу рівноправ'я, редактори журналу "Советская женщина" відзначили, що в СРСР немає потреби жінці працювати у таких сферах, оскільки в країні немає безробіття, і що радянська держава перш за все дбає про те, щоб жінки могли поєднувати свої трудові права з "природним і благородним прагненням до здорового материнства"³⁴.

Потрібно зазначити, що жінки далеко не завжди дотримувалися законодавства і продовжували працювати в тих галузях, які належали до категорії заборонених для них. У 1990 році упорядники статистичного збірника відзначали, що "багато жінок досі працюють на виробництвах, у цехах і за професіями з важкими та особливо шкідливими умовами праці". Відзначалося, що кількість жінок, зайнятих у цих сферах, знижувалася повільно. Не особливо покращувалися й умови праці жінок, часто вони не відповідали вимогам норм і правил охорони праці. Багато жінок і далі виконували складну фізичну роботу вручну, продовжували працювати понаднормово³⁵.

Водночас радянські ЗМІ наголошували на тому, що законодавство СРСР надає жінкам не лише право на працю, але й право на кваліфіковану працю, що забезпечується рівним правом з чоловіками на освіту, вибір будь-якої професії й надання пільг матерям, котрі навчаються чи працюють³⁶. Відзначалося, що можливість радянських жінок здобувати освіту – не тільки право, що вчергове підтверджує їхню рівність з чоловіками, але і громадянський обов'язок: отримані знання повинні застосовуватися "на благо суспільства"³⁷. Згідно з даними офіційної статистики, рівень освіченості жінок в СРСР дійсно постійно зростав – скажімо, частка жінок, які мали закінчену вищу, незакінчену вищу і середню спеціальну освіту до кінця 1950-х років становила 54% від загальної кількості тих, хто мав такий рівень освіти, – це було майже в 5 разів більше, ніж наприкінці 1930-х років³⁸.

от 25 июля 1978 года № 240, Президиума ВЦСПС от 25 июля 1978 года № П10-3 (с изменениями на 22 октября 1990 года)", <https://docs.cntd.ru/document/9039453>, доступ отримано 3 березня 2023.

³⁴ Ирина Вайль, Екатерина Коршунова, "Восемь вопросов – восемь ответов", *Советская женщина* No. 4, (1968): 25.

³⁵ *Женщины в СССР 1990. Статистические материалы*, сост. Е. Скобцова. (Москва: Финансы и статистика, 1990), 6–7.

³⁶ "Женщина. Труд. Общество", 2.

³⁷ Г. Дорохова, "Образование: так приходит равенство," *Советская женщина* No. 12, (1975): 10.

³⁸ *Женщины и дети в СССР. Статистический сборник*, ред. В. Демина, О. Макарова. (Москва: Госстатиздат, 1963), 56–57.

Однак попри певні позитивні зрушення жінки все ж відчували значні труднощі у своїй професійній реалізації. Як показують статистичні дані, у тих галузях, що вимагали вищої чи середньої спеціальної освіти, часто існував серйозний дисбаланс у представленості жінок і чоловіків – наприклад, в інженерно-технічній діяльності більшість жінок працювали не інженерками (32%), а креслярками (89%) і лаборантками (86%), а у сфері літератури і друку більшість жінок були не письменницями, редакторками чи журналістками (35%), а коректорками, технічними редакторками, оформлювачками (82%)³⁹.

Більшість освічених жінок працювали у сфері охорони здоров'я, освіти, культури, туризму. Окремі галузі в цих секторах були майже повністю “жіночими” – як-от учительство чи бібліотекарська справа. Характерно, що навіть тут жінки рідко обіймали керівні посади: у системі середньої освіти, де відсоток жінок серед учителів завжди був високим, частка директорок становила всього 20–22% на зламі 1950–1960-х років і близько 40% на середину 1980-х років⁴⁰.

При високій представленості жінок у сфері охорони здоров'я (89%, з них 79% – лікарки) наприкінці 1950-х років, серед головних лікарів та інших керівників частка жінок була меншою – 52%. У суспільстві також закріпився стереотип про те, що окремі медичні спеціалізації – винятково “чоловічі”, як-от престижна хірургія, де жінки були представлені вкрай рідко. “Жіночими” ж спеціалізаціями традиційно вважалися педіатрія (80%), акушерство і гінекологія (79%), дитячі інфекційні хвороби (89%), в окремих категоріях працювали майже винятково жінки – медичними сестрами (99,5%), фармацевтками і провізорками (95%)⁴¹.

Подібна диспропорція існувала і в науці. Частка жінок у складі наукових працівників на початку 1960-х років становила всього 37%, і за чверть століття зросла лише на 3%. При цьому частка за всі роки наукових працівниць, які мали вчені звання кандидата наук, становила приблизно 20%, а доктора наук – менше як 1%. Частка жінок-доценок і старших наукових працівниць коливалася в межах 8–9%, професорок – менше як 1%. Частка жінок серед академіків і членів-кореспондентів Академії наук СРСР і академії наук союзних республік складала всього лише 0,17%⁴².

³⁹ *Женщины и дети в СССР. Статистический сборник*, ред. В. Демина, О. Макарова. (Москва: Госстатиздат, 1963), 89, 91.

⁴⁰ Там же, 118, 127; *Женщины в СССР 1987. Статистические материалы*, сост. Р. Дмитриева. (Москва: Финансы и статистика, 1987), 14.

⁴¹ *Женщины и дети в СССР. Статистический сборник*, ред. В. Демина, О. Макарова. (Москва: Госстатиздат, 1963), 90; Вадим Ільїн, Діана Сич, “Гендерний аспект формування медичних кадрів в післявоєнному СРСР,” у *Гендер. Екологія. Здоров'я: матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції* (Харків: ХНМУ, 2019), 92.

⁴² Підрахунки проведено на основі статистичних збірників: *Женщины и дети в СССР. Статистический сборник*, ред. В. Демина, О. Макарова. (Москва: Госстатиздат, 1963), 129; *Женщины в СССР 1987. Статистические материалы*, сост. Р. Дмитриева. (Москва: Финансы и статистика, 1987), 12.

Відсутність рівних прав і можливостей, витіснення жінок з висококваліфікованих професій, обмеження в можливостях обіймати керівні посади – важливі, однак не єдині проблеми, з якими зіштовхувалися жінки у своїй кар’єрі. На сторінках жіночих видань зрідка висвітлювалися й інші проблеми, що свідчили про додаткові перешкоди на шляху до їхнього професійного зростання. Подекуди це були наукові публікації радянських вчених, що наголошували на надмірній завантаженості жінок домашнім і підсобним господарством, погано налагодженій системі побуту, недостатній забезпеченості дитячими дошкільними закладами, частіше – невеликі замітки або повідомлення самих робітниць з характерними заголовками на кшталт: “Нам образливо”, “Коли у нас будуть ясла?”, “Потрібен дошкільний заклад”, “Увага побуту!” тощо⁴³.

Ще одна проблема, яка знайшла своє обмежене відображення в радянській періодиці, – проблема упередженості щодо жінок в професійному середовищі. Поодинокі жіночі листи, інтерв’ю з жінками різного соціального статусу і різного рівня успішності, опубліковані в журналах, дозволяють стверджувати, що факти дискримінації, існування стереотипів щодо жінок як фахівчинь, недовіри та сумнівів щодо їхньої експертності, ігнорування професійних здобутків – чинники, які не менше за інші впливали на жіночу кар’єру⁴⁴.

Отже, радянські жіночі періодичні видання, що були виразниками партійної ідеології й мали величезну читацьку аудиторію, стали одним із найвпливовіших інструментів конструювання жіночих образів у межах офіційного радянського дискурсу, відображали стереотипні уявлення про жінок і різні очікування щодо їхніх суспільних ролей. Активне тиражування тем, пов’язаних із жіночою зайнятістю в різних галузях промисловості, аграрному секторі, освітній, науковій, медичній сферах з акцентуванням на їхніх успіхах, активності та самовідданості, було спрямоване на виконання щонайменше двох функцій: по-перше, позитивний образ трудівниці був для жінок своєрідним орієнтиром – мав заохочувати їх до ширшого залучення до виробництва, а по друге, активно використовувався у пропагандистській риторичній демонстрації “переваг” життя в соціалістичній

⁴³ Світлана Олійник, “Жіноча праця: якою їй бути?” *Радянська жінка* No. 1, (1984): 17; Е. Солдагова, “Нам обидно,” *Роботниця* No. 5, (1963): 18; Л. Волкова, “Когда у нас будут ясли?,” *Роботниця* No. 8, (1957): 26; “Потрібен дошкільний заклад,” *Радянська жінка* No. 1, (1986): 11; “Внимание быту!,” *Роботниця* No. 9, (1956): 12.

⁴⁴ Див., наприклад: В. Полищук, “Может ли женщина быть главой семьи?,” *Роботниця* No. 10, (1958): 23; “Що за видноколом? Інтерв’ю з Вікторією Іонівною Ковалевською. Розмову вела Людмила Шушуріна,” *Радянська жінка* No. 11, (1987): 19–20; Про репрезентацію і творення гендерних стереотипів у радянських жіночих журналах цікаві дослідження представили Мирослава Мамич і Олена Пода. Див.: Мирослава Мамич, “Гендерні стереотипи в журнальній періодиці для жінок (на матеріалі видання “Радянська жінка”/ “Жінка”),” *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія* No. 32 (3), (2018): 77–80; Олена Пода, “Гендерні маркери в заголовках публікацій журналу “Радянська жінка” (друга половина 1940-х–1980-ті рр.)” в *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики* (Київ: Національна академія наук України, 2010), 449–466.

державі й “успіхів” радянської влади у розв’язанні “жіночого питання” і в досягненні гендерної рівності. На практиці ж професійна діяльність жінок у більшості сфер визначалася низкою обмежувальних чинників, слабкою залученістю до висококваліфікованих професій і керівних посад, дискримінацією та відтворенням численних гендерних стереотипів.

THE PORTRAYAL OF THE FEMALE WORKER IN SOVIET WOMEN’S PERIODICALS (1950S–1980S)

Iryna OMELIUKH

Ivan Franko National University of Lviv
Department of History of Central and Eastern Europe
Universytetska str. 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: ir98omeliukh@gmail.com
ORCID ID: 0009-0008-7666-9030

The article critically analyzes the idealized portrayal of the woman worker in the Soviet public sphere from the 1950s to the 1980s. One of the primary instruments shaping women’s images within the official discourse of the Soviet state was women’s periodicals. These publications mirrored stereotypical perceptions of women and diverse expectations concerning their social roles, encompassing their professional engagements.

Drawing upon materials sourced from prominent women’s magazines such as “Rabotnitsa,” “Sovetskaya Zhenshchina,” and “Radianska Zhinka,” the article endeavors to reconstruct the representation of a woman worker in the USSR. This representation amalgamated women’s activity, industriousness, selflessness, and a heightened level of motivation. Official propaganda consistently emphasized women’s emancipation in the USSR and advocated for gender equality, facilitated by the opportunity for women to work in traditionally “male-dominated” fields, including various sectors of heavy industry.

The persistent promotion of this idealized image aimed to stimulate greater female involvement in production. Additionally, the positive portrayal of the woman worker was actively leveraged in propaganda rhetoric to showcase the purported “achievements” of the Soviet government in addressing the “woman question,” attaining gender equality, and highlighting the “advantages” of living in a socialist state.

However, the propagated image, upon closer examination, diverged significantly from reality. In their professional pursuits, women consistently encountered discrimination, exclusion from highly skilled professions, limitations in opportunities to assume leadership roles, and numerous stereotypes regarding women’s competence in professional spheres.

Keywords: women’s image, women’s employment, women’s press, profession, gender equality.

REFERENCES

- Abramova, A. “Vpered k kommunizmu,” *Rabotnitsa* No. 2, (1953): 2–4. (in Russian)
Berezkin, O. “Vynakhid,” *Radianska zhinka* No. 6, (1955): 10–11. (in Ukrainian)
Chizhova, N. “Delo nashe obshchee,” *Rabotnitsa* No. 8, (1973): 6. (in Russian)
Donets, Olena. “Henderni aspekty vizualizatsii zhinky v ukrainskomu radianskomu plakati 1940–1980-kh rr. (na osnovi zibrannia ukrainskoho drukovanoho plakata XX st. viddilu obrazotvorchykh mystetstv Instytutu knyhoznavstva NBUV),” *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy* No. 21, (2017): 194–201. (in Ukrainian)

- Dorokhova, G. "Obrazovanie: tak prikhodit ravenstvo," *Sovetskaia zhenshchina* No. 10, (1975): 12. (in Russian)
- "Dyректор zavodu", *Radianska zhinka* No. 3, (1955): 19. (in Ukrainian)
- Filtzer, Donald. "Women Workers in the Khrushchev Era," in *Women in the Khrushchev Era*, ed. by Melanie Iliè, Susan E. Reid, Lynne Attwood. (London: Palgrave Macmillan, 2004), 29–51. (in English)
- Gaganova Valentina. "Pust riadom s nami ne budet otstaiushchikh!," *Rabotnitsa* No. 8 (1959): 1–2. (in Russian)
- Gelbin, Gertruda. "Razve eto drug?," *Sovetskaia zhenshchina* No. 3, (1955): 37–38. (in Russian)
- Ilin Vadym, Sych Diana, "Hendernyi aspekt formuvannia medychnykh kadrov v pisliavoiennomu SRSR," u *Hender. Ekolohiia. Zdorovia: materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Kharkiv: KhNMU, 2019), 91–92. (in Ukrainian)
- "Kakaia ty, sovremennaia devushka?," *Rabotnitsa* No. 10, (1967): 1–5. (in Russian)
- "Kogda zabyvaiut ob okhrane truda...," *Rabotnitsa* No. 8, (1960): 26. (in Russian)
- Labur, Olha. "'Nova zhinka': unormovani obrazy zhinky-suspilnytsi i zhinky-trudivnytsi v radianskii literaturi Ukrainy 1920–1930-kh rokov," *Kraieznavstvo* No. 3, (2010): 205–213.
- Lymonov, H. "Naiholovnishe," *Radianska zhinka* No. 12, (1955): 10–11. (in Ukrainian)
- Makdonald, Nensi. "Eto zapomnitsia na vsiu zhizn," *Sovetskaia zhenshchina* No. 12, (1977): 7. (in Russian)
- Mamych, Myroslava. "Henderni stereotypy v zhurnalnii periodytsi dlia zhinok (na materialii vydannia "Radianska zhinka"/ "Zhinka")," *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia* No. 32 (3), (2018): 77–80. (in Ukrainian)
- Miakokhod, Lilia. "Obraz zhinky periodu khrushchovskoi "vidlyhy" na storinkakh zhurnalu "Radianska zhinka"," *Nauka. Relihiia. Suspilstvo* No. 2, (2011): 83–87. (in Ukrainian)
- "Nash, radianskyi sposib zhyttia. Ochyma hostei," *Radianska zhinka* No. 11, (1973): 20–22. (in Ukrainian)
- "Ne podobaietsia – zvilniaiut," *Radianska zhinka* No. 3, (1986): 12. (in Ukrainian)
- Nehoda, Mykola. "Zhinoche shchastia," *Radianska zhinka* No. 3, (1955): 23. (in Ukrainian)
- Nikitina, N. "V rabochem stroiu," *Rabotnitsa* No. 12, (1954): 13–14. (in Russian)
- "Ob utverzhdenii spiska proizvodstv, professii i robot s tiazhelymi i vrednymi usloviiami truda, na kotorykh zapreshchaetsia primenenie truda zhenshchin" Postanovlenie Goskomtruda SSSR ot 25 iulia 1978 goda № 240, Prezidiuma VTsSPS ot 25 iulia 1978 goda № P10-3 (s izmeneniami na 22 oktiabria 1990 goda)", <https://docs.cntd.ru/document/9039453>, dostup otrymano 3 bereznia 2023. (in Russian)
- Oliinyk, Svitlana. "Zhinocha pratsia: yakoiu yii buty?," *Radianska zhinka* No. 1, (1984): 17. (in Ukrainian)
- Poda, Olena. "Henderni markery v zaholovkakh publikatsii zhurnalu "Radianska zhinka" (druha polovyna 1940-kh–1980-ti rr.)," v *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky* (Kyiv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, 2010), 449–466. (in Ukrainian)
- Poda, Olena. "Heroinia chasu v zhurnali "Radianska zhinka" 50-kh rr. XX st.: henderni elementy v tematychnomu poli biohrafii," *Derzhava ta rehiony. Serii "Humanitarni nauky"* No. 4, (2008): 88–95. (in Ukrainian)
- Polishchuk, V. "Mozhet li zhenshchina byt glavoy semi?," *Rabotnitsa* No. 10, (1958): 23. (in Russian)
- Popkov, V. "Shveynym atele – novuiu tekhniku." *Rabotnitsa* No. 7, (1959): 14. (in Russian)
- "Potriben doshkilnyi zaklad," *Radianska zhinka* No. 1, (1986): 11. (in Ukrainian)
- Pozdniakova L. "Deputat Mariia Yarmolenko," *Radianska zhinka* No. 2, (1955): 4. (in Ukrainian)

- Pozdniakova, L. "Vysoka nahoroda," *Radianska zhinka* No. 4, (1955): 6–7. (in Ukrainian)
- Priss, A. "Budni malenkogo zavoda," *Rabotnitsa* No. 3, (1957): 12–14. (in Russian)
- Rabotnitsa* No. 4, (1968): 1. (in Russian)
- "Rabotnitsy byiut trevogu," *Rabotnitsa* No. 8, (1961): 18–19. (in Russian)
- Radianska zhinka* No. 8, (1973): 1. (in Ukrainian)
- Rehalova, Bozhena. "Zakhysnyky myru," *Radianska zhinka* No. 2, (1955): 5. (in Ukrainian)
- "Shcho za vydnokolom? Interviu z Viktoriieiu Ionivnoiu Kovalevskoiu. Rozmovu vela Liudmyla Shushurina," *Radianska zhinka* No. 11, (1987): 19–20. (in Ukrainian)
- Shyui, Klod. "Zavesa vysokikh slov," *Sovetskaia zhenshchina* No. 8, (1970): 27. (in Russian)
- Smolnitska, Myroslava. "Zhinka v radianskomu suspilstvi: ofitsiinyi obraz i realna praktyka," v "Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka". Zbirnyk statei (Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2011), vyp. 16: 162–174. (in Ukrainian)
- Soldatova, Ye. "Nam obidno," *Rabotnitsa* No. 5, (1963): 18. (in Russian)
- Sovetskaia zhenshchina* No. 6, (1963): 1. (in Russian)
- Stattia 174. Roboty, na yakykh zaboroniaietsia zastosuvannia pratsi zhinok. *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainskoi RSR* vid 10.12.1971 r., https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0001?an=901613&ed=1991_03_20, dostup otrymano 10 bereznia 2018. (in Ukrainian)
- Stattia 175. Obmezhenntia pratsi zhinok na robotakh u nichnyi chas. *Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainskoi RSR* vid 10.12.1971 r., https://ips.ligazakon.net/document/view/kd0001?an=901613&ed=1991_03_20, dostup otrymano 10 bereznia 2018. (in Ukrainian)
- Stiazhkina, Olena. "Henderni vymiry radianskoi povsiakdennosti 1960 – seredyny 1980-kh rr.," *Kraieznavstvo* No. 3, (2010): 214–223. (in Ukrainian)
- Sydorenko, Valentyna. "Knyha pro zhinok-trudivnyts Ukrainy," *Radianska zhinka* No. 7, (1955): 25. (in Ukrainian)
- Tolstikova, Natalia. "Rabotnitsa: The Paradoxical Success of a Soviet Women's Magazine," *Journalism History* No. 30:3, (2004): 131–140. (in English)
- Uoterkhaus, Elen. "Udivitelnyi chelovek," *Sovetskaia zhenshchina* No. 9, (1956): 32–33. (in Russian)
- Vayl, Irina i Korshunova, Yekaterina. "Vosem voprosov – vosem otveto.," *Sovetskaia zhenshchina* No. 4, (1968): 25. (in Russian)
- Vestnik statistiki: organ TsSU SSSR* No. 1, (1970): 95. (in Russian)
- "Vnimanie bytu!," *Rabotnitsa* No. 9, (1956): 12. (in Russian)
- Volkova, L. "Kogda u nas budut yasli?," *Rabotnitsa* No. 8, (1957): 26. (in Russian)
- Voronina, Olga. "The Mythology of Women's Emancipation in the USSR as the Foundation for a Policy of Discrimination," in *Women in Russia: A New Era in Russian Feminism*, ed. by Anastasia Posadskaya, (New York: Verso, 1994): 37–56. (in English)
- Yeremieieva, Kateryna. "Vidobrazhennia hendernoï polityky u radianskii smikhovii kulturi (na pryklady satyrychnykh vydan)," v *Henderna polityka ochyma ukraïnskoi molodi: XII Rehionalnyi naukovyi konkurs molodykh vchenykh* (Kharkiv, 2018): 15–28. (in Ukrainian)
- Zakopailo, V. "Krashcha shlifovalnytsia," *Radianska zhinka* No. 2, (1955): 5. (in Ukrainian)
- "Zhenshchina. Trud. Obschestvo," *Sovetskaia zhenshchina* No. 5, (1969): 2–3. (in Russian)
- Zhenshchiny i deti v SSSR. Statisticheskii sbornik*, red. V. Demina, O. Makarova. (Moskva: Gosstatizdat, 1963), 203. (in Russian)
- Zhenshchiny v SSSR 1987. Statisticheskie materialy*, uporiad. R. Dmitrieva. (Moskva: Finansy i statistika, 1987), 38. (in Russian)
- Zhenshchiny v SSSR 1990. Statisticheskie materialy*, uporiad. Ye. Skobtsova. (Moskva: Finansy i statistika, 1990), 63. (in Russian)